



Irak Türkmen Türkçesi Ağızlarında Nazal Ñ'nin Kullanımı ve Uğradığı Değişikler Üzerine Bazı Tespitler

Karwan Salahalddin Shukur/ Department of Turkish Language, College of Languages, Salahaddin University-Erbil, Erbil, Kurdistan Region, Iraq



CORRESPONDENCE

Karwan Salahalddin Shukur
Karwan.shukur@su.edu.krd

Reiceved 08/06/2024
Accepted 30/07/2024
Published 15/12/2024

Keywords:

Anahtar Kelime,
Irak Türkmen Ağızları,
lehçe,
dil,
Nazal n'si,
ses olayları.

Özet:

Son yıllarda Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde ağız araştırmalarına çok büyük bir ilgi duyulduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Ağızlar üzerine dilin farklı farklı dallarında çalışmalar yapılmaktadır. Irak Türkmen Türkçesi ağızları üzerine de çalışmalar yapıldığı ve bölgenin ağızlarına çok büyük bir ilgi olduğu görülmektedir. Birçok araştırmacı tarafından son dönemlerde yapılan çalışmalar bu tezi desteklemektedir. Bu çalışmada eski Türkçenin önemli bir unsuru olan ñ sesinin kullanımı veya ñ sesinin uğradığı değişiklikler ele alınmaktadır. Bugün bu sesin resmi dilimiz olan Türkiye Türkçesinde kullanımdan düştüğü görülmektedir. Irak Türkmen Türkçesi Ağızlarında bu sesin aslında kullanımdan düşmediğini, seyrek kullanıldığı veya değişikliğe uğradığını göstermekteyiz. Bu çalışmada bugün bu sesin hangi kelimelerde yaşadığı örneklerle sunulmaktadır. Bununla beraber aslında bu sesin Irak Türkmen Türkçesi Ağızlarında birkaç ses hadisesi sonucu meydana getirdiği yeni biçimlerin de ele alınması düşünülmektedir. Bu sesin uğradığı değişiklikler tek tek ele alınıp, yeni biçimlerle ilgili bilgi verilmektedir. Son olarak Irak Türkmen Ağızlarının iki farklı grubunun ağızları olarak Erbil ve Altunköprü ağızlarından derleme metinler oluşturularak, sesin meydana getirdiği farklı biçimlerin kullanım sahaları da incelenmektedir.



About the Journal

ZANCO Journal of Humanity Sciences (ZJHS) is an international, multi-disciplinary, peer-reviewed, double-blind and open-access journal that enhances research in all fields of basic and applied sciences through the publication of high-quality articles that describe significant and novel works; and advance knowledge in a diversity of scientific fields.
<https://zancojournal.su.edu.krd/index.php/JAHS/about>

1. Giriş

1.1 Türkçenin Dil Özellikleri:

Türkçe Ural Altay dil ailesine mensup olan bir dildir (Ediskun, 2010:18). Bugün uzun bir coğrafyaya uzanan Türk devletleri ve illerinde Türkçe konuşulmaktadır. Bununla beraber Türk cumhuriyetlerine yakın coğrafyalarda da Türklerin bulunduğu bölgelerde, Türk lehçeleri ve ağızları yaşamaktadır. Türk dillerinin uzun bir coğrafyaya yayılması, Türkçeyi birçok lehçe, şive ve ağıza ayırmaktadır. Genel itibarıyla Türkçe üç ana gruba ayrılır; Oğuz grubu, Kıpçak grubu ve Karluk grubu. Oğuz grubu, Türkiye, Türkmenistan, Azerbaycan, Gagavauz, İran, Irak ve Suriye’de yaşayan Türklerin Türkçesinden oluşmaktadır. Kıpçak Türkçesine ise , Kazak ve Kırgız ana lehçeleri mensuptur. Karluk lehçesine ise Özbek ve Uygur ana lehçeleri mensuptur. Türkçe “Türkçe, sondan ek alan eklemeli dillerden biridir. Sonekler (Suffixe), çeşitli dilbilgisel ve anlamsal fonksiyonların oluşturulmasında kullanılır. Örneğin, [çalışkan] sıfat iken [çalışkan-lık] isim görevindedir. [-lik] biçimbirimi burada sıfattan isim türetir” (Aldemir, 2012:1). Bununla beraber Türkçede ses uyumu ve asli unsurun sonda bulunuşu, Türkçenin üç ana dil özelliğini teşkil etmektedir. Tüncer Gülensoy (2010:53) bu üç ana dil özelliğine ilaveten; gramatik cinsiyetinin olmaması, isimlerin çekiminde iyelik eklerinin kullanılması, fiil çekiminin zengin olması, Hint Avrupa dillerindeki gibi ön ekin kullanılmaması, sıfatların isimlerden önce gelmesi, ... soru eklerinin olması, gibi dil özelliklerini de eklemiştir.

1.2 Nazal N Sesi:

Bu ses art damak yani dil arkasının, yumuşak art damağa temas etmesi ile teşekkül noktasını belirlemektedir. Hava akımı açısından bu sesin akıcı sürekli ünsüzler kategorisinde olduğu bilinmektedir. Ağız ya da geniz sesi olup olmadığı çerçevesine göre değerlendirecek olursak; bu sesin oluşumu sırasında, yumuşak damak aşağı iner, hava, geniz yoluyla da çıktığı için bu ses geniz ünsüzü olarak diğer ünsüzlerden ayrılır (Eker, 2015: 208).

Standart dilimiz olan Türkiye Türkçesi alfabesinde cumhuriyet döneminden itibaren bu sesin ortadan kalktığını görmekteyiz. Eski Türkçenin bir unsuru gibi bilinen bu sesin günümüz çağdaş Türk lehçelerinden; Uygur ve Türkmen Türkçesinde yazılı metinler ve konuşma dilinde hala muhafaza edildiği görülmektedir. Türkçenin birçok ağız ve şivesinde de bu sesin konuşma dilinde var olduğu ve bu unsurun korunduğu bilinmektedir. Bu ses eski Türkçenin çeşitli devirlerinde, farklı farklı metinlerde ve arklı farklı işaretlerle de çıktığı bilinmektedir. Örneğin, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bir satır arası Kur’an tercümesinde bu sesin farklı farklı biçimlerde ortaya çıktığını görebilmekteyiz (Gül, 2014:167). 15. yüzyılın başına ait olduğu tahmin edilen metinde damak n’si için kullanılan şekiller şunlardır:

- A- ك
- B- ق
- C- ق
- D- غ
- E- ن
- F- نك
- G- نق
- H- نق
- I- نغ

Aslında bir metinde bir sesin dokuz farklı şekilde görülmesi olağan dışı bir durum arz etmekte olduğunu belirtmeden geçemeyip bu metnin Türk dünyasının farklı bölgelerinden gelen bilim insanları tarafından tercüme edildiği, o yüzden de metinde farklı lehçelerin izi kaldığı kannatında olduğumu belirtmek istiyorum. Yukarıdaki şekillere baktığımız zaman bazılarında sesin çift sestem oluştuğunu görmekteyiz. Metinlerde veya alfabede çift sesle görülse de aslında dilbilimciler bu sesin tek sestem başka birşey olmadığı görüşündedir. Osman Fikri Sertakaya, Geniz n’si (Nazal n) Uluslararası fonetik alfabesinde ɲ ile gösterilen ünsüzdür.

Vilhelm Thomsen transkripsiyonunda ng ile gösterilen, eski Uygur metinlerinde de önce ng, 1970'li yıllardan beri de ng olarak gösterilen ses. İmlası n sesinin ortasına çekilen 45°lik bir yatay çizgi ile tamamlanmaktadır. Ünsüz iki darbe ile yazılmakta ancak genizden tek ses olarak telâffuz edildiği için g ağız açıklığı oranı taşımamaktadır. Yani bu işaret bir çift ünsüz değildir (Sertkaya, 2012).

2. Irak Türkmen Ağızları:

Orta Asya'dan dalgalar halinde Türkmenler Irak'a göç etmişleridir. Bu göçlerin tarihi çok eskilere dayandığı bilinmektedir. Türkmenlerin Irak Topraklarına, Hicri 54 tarihinde Basra Körfezinin güneyine getirilen 2000 askerle başlamıştır (Cömert, 2009: 3). Türkmenler Farklı dönemlerde farklı bölgelerden farklı tarihlerde Irak'a göç etmişlerdir.

Irak Türkmen Ağızları Oğuz grubuna mensup olan bir dildir. Telat Tekin'in yaptığı Türk lehçeleri tasnifinde, Irak Türkmen Ağızlarını Azerbaycan Türkçesi ağızları arasında yer vermektedir. Azerbaycan Türkçesine çok yakın olan Irak Türkmen Ağızları aslında kendine has dil özellikleri vardır. Irak Türkmenlerinin farklı farklı dönemlerde ve farklı bölgelerden Irak'a göç etmeleri Irak Türkmenlerinin Ağızlarını etkilemiştir. Aslında çağdaş Türk lehçelerine genel olarak baktığımız zaman dönem dönem bazı Türk lehçelerinde de dilde geçiş dönemi gerçekleşmiştir. Orta Asyadan uzaklaşan bazı Türk lehçelerinin özellikle Oğuz grubundaki Türk lehçelerinin coğrafi, siyasi ve idari faktörler sebebiyle diğer dillerin etkisi altında kalıp geçiş dönemi yaşamışlardır. Lehçelerdeki geçiş daha fazla ses bilimi alanında daha belirgin bir şekilde gözükmektedir. Irak Türkmen Ağızlarında da bahsi geçen coğrafi, siyasi ve idari faktörler nedeniyle bölgedeki dillerin tesiri altında kalarak ses hata söz dizimsel farklılık ortaya çıktığı görülmektedir.

2.1 Irak Türkmenleri ve Türkmen Sözcüğünün Etimolojisi:

Dalgalar şeklinde Irak'ın çeşitli bölgelerine göç eden Türk boyları ve kavimleridir Irak Türkmenleri. Türk boy ve kavimlerinin bu göç dalgalarının tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Tarihi kaynaklarda İlk göç dalgasının, Emevi devleti döneminde başladığı yazılmaktadır. Bu göç dalgaları Emevi devleti döneminde başlayarak Osmanlı imparatorluğunun bölgeyi fethine kadar devam ettiği ileri sürülür.

Bu Türk boy ve kavimlere Türkmen denilmesi ile ilgili farklı farklı teoriler bulunmaktadır. Kimi Tarihçilere göre Türkmen kelimesi Türk-iman şeklinde, ünlü düşmesi ve ses uyumu gelişmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Kimi tarihçilere göre de Müslümanlığı kabul eden ilk Oğuz boylarına bu ad verilmiştir. Sümer (1992: 60) Oğuzlardan Müslümanlığı kabul eden gruplara onları gayri Müslim kardeşlerinden ayırt etmek için, Maveria un-nehr Müslümanlarınca Türkmen denildiğini ifade eder. Sümer, özellikle Türkmen adının kullanılmasının nedeninin ise, Orta Asya'da ilk defa Müslümanlığı kabul eden Türk kaviminin ismi olmasından kaynaklandığını belirtir.

Eski Türkçenin başlangıç dönemlerinde zamirler şahıs ekleri olarak kullanılmıştır. Aslında Türkmen kelimesinin Türk +men birinci şahıs çekimli "Türküm" anlamında da düşünülebilir. Ancak bugün Türk dünyasında bilim adamlarının önemli bir kısmı bu kelimenin Türk+mAn şeklinde Türk kelimesi ile -mAn abartma mübalağa ekinin birleşmesi sonucu ortaya çıktığı kanaatindedir. Deny'de Türk dili grameri adlı eserinde Türkçe'deki -men, -man ekinin kocaman, karaman, şişman v.b. sözlerde görüldüğü gibi birleştiği kelimeye mübalağa, fazlalık, büyüklük, üstünlük manası verdiği, bu vesileyle de Türk ve -men'den oluşan Türkmen kelimesinin "koyu Türk, halis kan Türk" anlamına geldiği görüşünü ileri sürmektedir (Kafesoğlu 1958 : 122 - 123).

3. Irak Türkmen Ağzlarında Nazal Ñ Sesinin Durumu:

Irak Türkmen Ağzlarında geniz /ñ/ sesi iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Erbil, Kerkük ve bu iki il etrafında bulunan yörelerde görülen geçmiş zamanın ikinci şahıs çekimlerinde -ñ eki yerine /w/ çift dudak sesi kullanılmaktadır. Bu durumun gelişmesini şöyle izah edebiliriz: Birçok ağızda da bu sesin -y veya -g sesine temayül gösterdiği dil bilimciler tarafından belirtilmiştir. Saadet Çağatay'ın "Türkçede /ñ/- /g/ Sesine dair" yazısında; "bu /ñ/ sesi ses teşkili bakımından damak kapanma fonemlerinden /g/, /ğ/, /k/, /q/ 'larla yakın münasebette bulunduğundan, eski lehçelerimizde bile bazen yerini /g/ sesine terk ettiğini görüyoruz", diyerek "barıgma bardıg" da bardıg yerine kullanıldığını örnek olarak vermiştir (Çağatay, 1954). Demek ki /ñ/ sesi eskiden beri farklı işaretlerle veya harflerle yazılıp farklı seslere değişme temayülü gösteren ve bilinen bir sestir. Eski lehçelerimizden bu güne kadar bu değişim bahsi geçiyorsa /ñ/ - /g/ sesine dönüşebiliyorsa, /g/ sesinin de /w/ çift dudak sesine dönüşebileceği mümkün olduğu; birçok örnekten biri olan Türkmenistan Türkçesindeki -uw/-üw, -w aslında bu ekin Eski Türkçedeki -g/-ğ isim-fiil ekinin Türkmenistan Türkçesindeki ekinin devam olarak izah edilmektedir (Yıldırım, 108). Erbil ve Kerkük ağızları ikinci şahıslardaki /ñ/-/g/-/w/ denkleminde başka bir şey olmadığı anlaşılmaktadır.

3.1 Aşağıda Bu Sesin Uğradığı Değişikler ve Kullanım Alanları Sıralanmıştır:

3.1.1 Nazal /ñ/ sesinin /n/ sesi ile karşılandığı kelimeler:

Koşu¹ (Eren, 2020:312) "Koşu" bugün Türkiye Türkçesinde komşu şeklinde çıkıp Türk lehçelerinde ise: ~Az. Gonşu. -Tkm gonşı -Nogay koşu, -Kklp koşu. -Kazaklar koşu yanında körşi sözünü de kullanırlar. -Krg koşu. -Özb koşu.

Örnek cümle:

sunnētın de merāsımı çoḥ ḥōsıydı **kōnşı** cēlirdi hısımları cēlirdi yemeğ edērdiler bir yer dōşērdiler beyaz dişdaşa cirirdiler uşāğın āğzına bir luqum qoyārdılar
"Sünnet merasimi çok güzeldi komşular ve akrabalar gelip yemek yaparlardı çocuğu bir yere yatırıp beyaz elbise giydirdiler çocuğun ağzına lokum koyarlardı"

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı gibi neredeyse bütün lehçelerde eski Türkçedi şeklinin korunduğunu görmek mümkündür. Irak Türkmen Türkçesinde, Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi nazal sesinin /n/ donüştüğü görülür.

3.1.2. Irak Türkmen Ağzları Sözvarlığındaki /n/ sesinin /g/ veya /c/ donüştüğü kelimelerde:

Türkiye Türkçesi ve diğer Türk lehçelerinin birçok sözcüğünde /ñ/ sesi yerini /n/ sesine bıraktığı görülmektedir. Irak Türkmen Ağzlarındaki sözcüklerde /ñ/ sesi daha fazla /ng/ şeklinde seyrek olarak da /n/ ve /g/ ye donüştüğü görülür. tanc, kılinc, yengi, yeñä² (Eren, 2020:571) eski Uygur Türkesinde /ñ/ sesi ile görülen kelime Irak Türkmen Erbil ağızında "yence" Kerkük ağzında "yenge" şeklinde nazal n sesinin ng vey nc şekillerde ortaya çıkmaktadır. Türk lehçelerinde; ~Az. yengə. -Başk yingü. -Nogay yenge, -Kklp jenge. -Kzk jenge. -Krg jenge. -Özb yängä. -Hak nige. Şor nāñä. -Tuv çeñge Yak sañas. Çuv inke , toñuz³ (Eren, 2020:147) "dōngız" eski kaynaklarda toñuz (ve doñuz) olarak geçer. ~Az. donuz. -Tkm doñız. -Blk toñuz. -TatK duñgız. -nogay donız. Çağdaş Türk lehçelerine de baktığımız zaman

¹ Yakın yerlere konan veya yakın yerlerde oturan kimselerin birbirlerine göre aldıkları ad.

² İlk anlamının gelin, büyük kardeşinin karısı veya herhangi yaşlı bir yakının karısı olduğu anlaşılıyor. Daha sonra kız kardeş, yaşlı kadın gibi anlamlar gelişmiştir. Azerbaycan Türkçesinde kelime eskiden gelin alma sırasında gelinin yanında giden ve ona rehberlik eden kadın gibi farklı bir anlam kazanmaktadır. (Eren, 2020:571) Irak Türkmen Ağzlarında "yenge" azerbaycan Türkçesindeki anlama yakın bir şekilde evlilikten önce evliliği yapan gelin tarafı ile damad tarafı arasında gelip giden, iki tarafı bir araya getiren ve evlilik sürecinde iki taraf arasında anlaşmayı sağlayan ve kolaylaştıran kimsedir.

³ Çift parmaklılardan, eti ve yağı için beslenen evcil hayvan.

kimi lehçelerin eski şeklini muafaza ettiğini kimi lehçelerde de /n/ ses ile ortaya çıktığını görmekteyiz.

Örnek cümle:

bir gër şeyde wārydy *yence yence*, nēdi bī *yence* cēlirdī yēwlere cirērdī birdene diyērdī oğlīmçın birdene tap diyērdī filēnin bir kıızı war tawāsıt edērdī

“Başka birşeyde vardı yenge vardı. Yenge nedir yenge gelir evlere gider birisi oğluma bir kız bul falanca kişinin bir kıızı var aracılık ederdi”

3.1.3 Irak Türkmen Ağzları Sözvarlığında /Ñ/ Sesinin /W/ Sesine Dönüştüğü Kelimelerde:

Bu sözcüklerdeki /ñ/ sesi Irak Türkmen Ağzlarında fiil çekiminde ve isim çekiminin iyelik çekimlerindeki kullanımı yerini /w/ sesine bırakmaktadır. ET aňçı (clauson, 1972:173) “āwçı” sāwıg, köñül⁴ (Eren, 2020:198) “gēwıl” kelimesinde Eski Türkçedeki /ñ/ sesi /w/’ye değişmiştir. Eski Türkçe *köñül* kelimesindeki /ñ/ sesinin /g/’ye daha sonra da çift dudak /w/’sine dönüşerek *gēwıl* biçimini aldığı düşünülmektedir. Erbil Ağzında /g/’lerin /c/’ye dönüşme temayülü göstermesi nedeniyle bu ağızda kelime “*cēwıl*” şeklinde çıkmaktadır. Çağdaş Türk lehçelerinde, ; ~Az. köñül. -Tkm gövün -Tatk küñel. -Başk küñel. -Nogay köñil, -Kzk köñil. -Krg köñül. -Özb kuñil. -Hak kōl. -Yak küñül -Çuv kāmāl biçimlerinde çıkmaktadır (Eren, 2020:199).

Örnek cümle:

wāhtında ee ‘alem çoh birbirini *cēwilden* sēwērdī.

“eskiden insanlar birbirlerini gönülden severlerdi”

3.1.4 Irak Türkmen Ağzları Sözvarlığında /Ñ/ Sesinin /Ġ/ Sesine Dönüştüğü Kelimelerde:

Malla ‘abdulla ecer yo men ölime cētmıştım ama ‘ecel celmēmışti hawala bēlēydī allah dōndērdī sizi inen men düşmüştüm çimse hēbēri yōhıydı mennen *yalguz* bēle diller. (KA,II:4) “Allah bizi korudu inanın ben hastaydım kimsenin bundan haberi yoktu. Yanlız tek başımaydım”.

3.1.5 Irak Türkmen Ağzları Sözvarlığında /Ñ/ Sesinin /M/ Sesine Dönüştüğü Kelimelerde:

Süngük (sünük) (Kanar, 2018:607) “sümük” veya “sümüç” kemik anlamına gelen sözcükte nazal n sesinin /m/ sesine dönüştüğü görülür.

Örnek cümle:

uşahlar neyten oynārdılar *sümüç* bī *sümüçlērī* yıgārdılar yıahārdılar hēmsin şey edērdiler elwān edērdiler.

“Çocuklar ne ile oynarlardı kemik, bu kemikleri toplayıp hepsini yıkayıp renge boyarlardı”

3.1.6 Birinci Teklik ve Çokluk Şahıs Görülen Geçmiş Zaman Çekiminde:

Bu durum fiil çekiminde kullanılan iyelik kökenli şahıs eklerinde kendini göstermektedir. Bilindiği gibi eski Türkçenin başlangıç dönemlerinde görülen geçmiş zamanın ikinci teklik ve çokluk şahıslarında -ñ eki kullanırdı. Her ne kadar birçok araştırmacı tarafından tartışma konusu olan bu ses bugün standart dilde -n ile karşılanmaktadır.

Ahmet Bican Ercilasun da Hüseyin Şahbaz Hasan hocanın doktora tezini kaynak göstererek Türk Dünyası Üzerine incelemeler eserinde Irak Türkmen Ağzlarının Karektersitik bir

1- sevgi, istek, düşünüş, anma ve hatır gibi kalpte var sayılan duygu kaynağı 2- istek ağızlarda göyün olarak⁴ geçer.

özelliği gibi gördüğü bu durum için bu şekilde bir değerlendirme yapmaktadır,“ikinci şahıs iyelik ekleri ile bilinen geçmiş (görülen geçmiş) zaman ve şart çekiminde kullanılan 2. Şahıs ekleri, Irak Türklerinde ya v’li, yahut da y’li olmaktadır.

Kerkük, Erbil, Dakuk, Hanekin, Mendeli ağızlarında v’li ... buna karşılık Telafer, Altınköprü, Tisin, Beşir, Tazehurmatu, Tuzhurmatu, İmam Zeynelabidin, Kifri, Karatepe ve Bayatların ağızlarında y’lidir”.(Ercilasun, 2011:205)

Kerkük ve Erbil Ağızında aslında bu sesin /g/ sesine dönüştükten sonra çift dudak sesine /w/ dönüştüğünü söyleyebiliriz.

Bilindiği gibi Irak Türkmenlerinin farklı göç dalgalar şeklinde Irak’a yerleştiğini yukarıda belirtmiştik. Farklı dönemlerde yerleşmeleri ve farklı siyasi ve idari baskılar altında olmaları neticesinde bu sesin farklı biçimlerde ve farklı dönemlerde farklı biçimlendiği gözümüzden kaçmamaktadır. Irak Türkmen Türkçesi Erbil ve Kerkük ağızı da Arapça dilinin etkisinde kalıp bahsi geçen sesin önce /g/ sesine sonra /w/ sesine dönüştüğünü da açıklayabiliriz. Bilindiği gibi Arapçada /g / sesi yoktur böylece eski Türkçede bazı örneklerde görüldüğü gibi /g/ sesinin /w/ sesine dönüşme temayülü gösterdiği gibi Irak Türkmen Türkçesi Erbil ve Kerkük ağızında da aynı şekilde ortaya çıktığı düşünülebilir.

Türkiye Türkçesi şart çekiminde:	Erbil ve Kerkük ağızlarında /w/ sesi ile çekimlenmektedir:
Ben yesem	Men yesem
Sen yesen	Sen yesew
O yese	O yese
Biz yesek	Biz yeseḥ
Siz yeseniz	Siz yesewiz
Onlar yerlerse	Olar yeseler

Telafer, Kifri ve Altuköprü ağızlarında /y/ sesi ile çekimlenmektedir;

Men yesem
 Sen **yesey**
 O yese
 Biz yeseḥ
 Siz **yeseyiz**
 Olar yeseler

3.1.7 Türkiye Türkçesi veya diğer Türk lehçelerinde isim çekim eki ikinci şahıs iyelik ekleri -n eki ile çekime girdiği bilinmektedir:

Benim kalemim
 Senin kalemin
 Onun kalemi
 Bizim kalemimiz
 Sizin kaleminiz
 Onların kalemleri

Irak Türkmen Türkçesi Ağızlarında fiil çekimi iyelik kökenli şahıs eklerinde olduğu gibi İyelik eklerinde de benzer durum çift dudak /w/ veya /y/ sesleri kullanılmaktadır.

Erbil ve Kerkük ağızlarında /w/ sesi ile çekimlenmektedir:	Telafer, Kifri ve Altuköprü ağızlarında /y/ sesi ile çekimlenmektedir:
Mēnīm ķelēmīm	Mēnīm ķelēmīm
Sēnūw <i>ķelēmūw</i>	Sēniy <i>ķelēmiy</i>
Ōnīn ķelēmī	Ōnīn ķelēmī
Bīzīm ķelēmīmīz	Bīzīm ķelēmīmīz
Sīzūw <i>ķelēmīwūw</i>	Sīziy <i>ķelēmiyīz</i>
Onlārīn ķelemlēri	Onlārīn ķelemlēri

4. Yöntem: Bu çalışmada kaynak taraması yöntemi yanında derleme yöntemi de kullanılmaktadır. Sahadan, araştırmacıların Türkmen Ağızlarını ikiye ayırdığı tasnife göre her gruptan bir bölgenin ağızından; Erbil ve Altuköprü Ağızlarından ses kaydı yoluyla derleme metinler oluşturduk. Türk Dil Kurumunun çeviri yazı sistemine göre ses kayıtları deşifre edilip transkripsiyonu yapılmıştır. Tabi her bölgeden birer kişi ile Günlük eski gelenek görenekler konuları çevirilmiştir. Oluşturulan metinler üzerinden giderek çalışmamızın dil incelemesi yapılmıştır. Tabi kaynak taraması yöntemi ile de etimolojik sözlükler kullanarak oluşturulan metinlerden aldığımız örneklerinin özellikle Clauson'nın önemli etimolojik sözlüklerden eski şekillerini mukayese imkanına eriştik. Türkçenin farklı farklı dönemlerindeki sözlükleri kullanarak çalışmamıza daha yakın bilgiler kazandırılmıştır.

4.1 Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri:

- ˘ : Ayın (ɣ (işareti
- ˘ : Ulama işareti
- ä : Açık e
- á : İnce a (a-e arası ses)
- ā : Uzun a sesi
- ć : Paletal c
- č : Paletal ç
- è : Kapalı e
- ē : Uzun e
- ğ : Artdamak g'si
- ħ : Hırıltılı h
- ħ : Nefesli h
- í : İnce ı (ı-i arası ses)
- ĩ : Kısa ı
- ķ : Art damak k'si ǰ (sesi ñ : Art damak n'si)
- ō : Uzun o
- ū : Kısa u
- w : Çift dudak w'si
- y : Uzun, orta damak, düz, dar ünlü

5. Sonuç:

Irak Türkmenleri kapalı bir topluluk oldukları için dillerinde yapısal olarak büyük bir değişiklik görülmez. Coğrafi, siyasi ve idari faktörlerin etkisi altında kalsa dahi yine de eski Türkçenin birçok unsurunu muhafaza etmektedir. Nazal n sesi de onlardan birdir. Irak Türkmen Türkçesinde nazal n sesinin korunduğu görülse de farklı biçimlere dönüştüğü gerçeğini görmezden gelemeyiz.

Farklı biçimlerde ortaya çıkmasının nedenini iki şekilde yorumlayabiliriz: 1. Eski Türkçede ve Türkçenin bugün birçok lehçe veya şivesinde de görülen /ŋ/ - /g/ - /w/ denklemi sonucu ortaya çıkan nazal n si bugün Irak Türkmen Ağızlarının aslında eski Türkçedeki bir unsur

yaşatmış olduğunu düşünebiliriz. 2. İkinci yorumumuz da farklı şekillerin bazı durumlarda coğrafi ve siyasi faktörlerin etkisinde gerçekleştiği yönünde fikir üretebiliriz. Fiil çekimi 2. Teklik ve çokluk şahıslardaki nazal n sesinin çift dudak /w/ dönüşme temayülü verebileceğimiz örneklerden biridir. Nazal n sesinin yukarıda da açıkladığımız gibi Erbil ve Kerkük ağzında önce /g/ sesine sonra /w/ dudak sesine dönüşme eğilimi aslında Arap dilinin etkisinde oluştuğunu varsayabileceğimizi beyan etmiştik.

Bazı kelimelerde nazal n sesi çift ses ng şeklinde de görülmüş olsa da bu kelimelerin sayıları oldukça azdır.

Yine sözvarlığında bazı kelimelerin tek ses normal /n/ sesine dönüştüğü bilinmektedir. Bu durumdaki şeklinin oldukça sayıları azdır.

Sayıli kelimelerde nazal n sesi damak /g/ sesine dönüştüğü görülmüştür.

Böylece nazal n sesinin Irak Türkmen ağızlarında korunduğu eski Türkçedeki metinlerde olduğu gibi farklı biçimlerde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Yalnız yaşamakta olan durumun özellikle sözvarlığındaki örnekleri sınırlı derecede olduğunu unutmamalıyız.

KAYNAKÇA:

- Aldemir, A. (2012) *Almancada Kiplik Fiiller ve Türkçedeki Karşılıkları* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara: Türkiye.
- Cömert, İ. (2009) *Körfez Savaşından Günümüze Türkmen Sorunu*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, Türkiye
- Clauson, S.G. (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.
- Çağatay, S. (1954) *Türkçede ñ ~ ğ Sesine Dair*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ediskun, H. (2010) *Türk Dilbilgisi Sesbilgisi, Biçimbilgisi Cümlebilgisi*, 12. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2015) *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker yayınları.
- Ercilasun, A. (2011). *Türk Dünyası Üzerine incelemeler*, Ankara: Akçağ yayınevi
- Eren, H. (2020) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gül, A. (2014) *Damak N'si''Nin Yazımına İlişkin İlgi Çekici Bir Örnek*: British Library Or 9515'te Kayıtlı Satırası Kur'an Tercümesi, Ankara Üni. Dtcf Türk Dili ve Edebiyatı.
- Gülensoy, T. (2010) *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kanar, M. (2018) *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Say yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1958) *Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti*, Jean Den armağanından Ayrı Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sertkaya, O. (2012) Göktürkçedeki (ny) Runası Üzerine: *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı 1/ (4), s. 1-10.
- Sümer, F. (1992) *Oğuzlar(Türkmenler)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011) *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK.
- Yıldırım, H. (2017) *Türkmenistan Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*, Ankara: Sonçağ yayınları.

Ekler**Metin (E, I)**

Yeri:	Erbil/Cihan City
Derleme Tarihi:	20.10.2023
Derleme Süresi:	00.07.00 dakika
Anlatan:	Gulhat SAFFAR
Cinsiyeti:	Kadın
Doğum Tarihi:	1987
Doğum Yeri:	Erbil
Öğrenim Durumu:	Sınıf Öğretmenliği enstitüsü mezunu
Mesleği:	Öğretmen
Medeni Durumu:	Evli
Bildiği Diller:	Arapça, Kürtçe
Konu:	Erbilde Kültürel yaşam
Ek Bilgiler:	Sağlığı yerinde

1. wāhtında ee ‘alem çoh birbirini cewilden sêwêrdî. Herkes ye‘ni bir mehelede yaşardı bir soqaқта yaşardı. elhemdülilah birbirlêriden durârdılar hoşlıhta nahôşlıhta cewillâri pâkıydı.
2. uşahlar neynen oynârdılar sümüç bî sümüçlêri yığârdılar yihârdılar hemsîn şey édêrdiler elwân édêrdiler.
3. Elwân ye‘ni al yâşîl édêrdiler. uşahlar oynârdılar indîkî ke uşahlar muka‘abat oynillar. Bî rāngî neyden cêrillar bîzîm arwatlar şey édêrdiler kôyının sufîn şey édêrdiler teşiden êcîdîrdiler édêrdiler şey édêrdiler ipliç çîmîn édêrdiler enen cêtîtir bî ipliçlêri derman âlırdılar kâzan koyârdılar yeşîl, sârî mor bîlârî ipliçlêri koyârdılar sora serêrdiler cüneşe kûrurdî enênî bîlârî cêcîm édêrdiler namazlıh édêrdiler he özlêri yêwde.
4. O sümüçlêri atârdılar rancakalara rancın wêrîrdî uşahakalar bîniynen oynârdılar. Bir gêr şeyde wâriydî ke men cormişem yaşâmışam kel‘ede kâlada êrbilde mênîmçîn demîyîpler.
Merâsim wariydî hemam merâsimi cêdêrdîh hemama herkes buhçasın buhça wariydî bawîl yôhtî buhçaya aspapmîz koyârdîh. hemam tāsîmîzda wariydî. hemam tāsî rākî sâbunî koyârdîh.
5. Dabban dâşî koyârdîh kâra we şey koyârdîh tarag taragaka da tahtâydi. Bîzere de nenâmîz şey koyârdî gîle ser gîl diyêrîh o da ‘ryni şampo yêrîneydî sâçî imşeg édêrdî. Orda arwat wâriydî diyêrdiler baş yıwan. baş yıwan yahârdî belêrîni cêrdiler otırırdılar aspaplârîm dēyîştîrîrdiler.
6. bir gêr merâsim wariydî cōzîmnen cormişem wa kâtılımışam bî şeye cüm‘e cêcêsî reşad muftî Allah ‘âfêtcîn bîlâsîn öz cêmî‘inde mēwlîd ôhîdırdî arwatlar da çerşef pêçeynen ‘abaynan otırırdılar bîzde durârdîh belêrîyden oğada cewlîmîz hōşıydî oğada cewlîmîz pâkıydî nêçîn hette çîhandalar bî adamlar bîlêmze bir çuklêt wêrsînler.
7. yoḥsa da arwatlar nênerdiler fal tutârdılar. Cêdêrdiler cāmî‘ kâpsına başka cünler yoḥ cüm‘e cêcêsî otırırdılar bir fal tutırdılar bir mirazlârî wariydî içî adam cêçîrî heket

- édiller o heketten öz şeylêrîn mehsedlêrîn âlî meslen adam birbirne diyêrdî inşalla ôlîr ya ôlîr barılı ôlî bînen cewîllerî bah nağada cewîllerî safıydı cewîllerî pākıydı.
8. Mazarlar wāryıdı erbilde çoh mazarlar her mazārın bir ‘ayni êndî dıhtor çımın ehtısāsı wāryıdı imam mıhımmada apārırdılar uşag qorhanda soltan mızaffara apārırdılar saķız imāmına apārırdılar diyêrdiler uşag ayağa duşsin sākız apārırdılar kābir izêrine koyārdılar bah nağada cewîllerî safıydı cewîllerî pākıydı i’tıkadları wāryıdı uşag iyi ôlırdı uşag kōrhıyanda diyêrdiler şeydı firçıkın kâldırın arwad wāryıdı firçık kâldırırdı.
 9. mıgıriptan da ewwel mıs ârdırdılar önın mısı da olmasāydı şey çömır şey êdêrdiler pangır çımın êdêrdiler kırmızı ôlırd uşag kōrhıyıptı bāşı istıne bir tasta ya bir tēşte kīçık tēşte su koyārdılar önı töçêrdiler o şahsaka rāçının ôlırdı ye’ni ‘arabca diyeller fı’ıl rādfı’ıl ôlırdı dışçınıp dışçınırdı sorada o swakada damāğı âltına koyārdılar wêrêrdiler bılāsına bıda yosa da arwādi çobaç kâldırırdı
 10. we indî we layazal indî war çoh adam çobācın düşer arwad çobācın kâldırır arwad yōhıydı dıhtor yōhıydı wāhtında çoh cêdêrdiler arwad wāryıdı darman êdêrdiler arwadlarçın sêy êdêrdiler diyêrdiler uşagımız ölmırı uşasāğı sêy êdêrdiler sunnet êdêrdiler sunnetın de merāsımı çoh hōsıydı kōnşı cêlırdı hısmılları cêlırdı yemeğ êdêrdiler bir yer dōşêrdiler beyaz dışdaşa cirirdiler uşagın āgzına bir luķum koyārdılar.
 11. uşag luķum şey êtığıynan bılēsın sunnet êdêrdiler he bir gêr şeyde wāryıdı yence yence nêdı bî yence cêlırdı yêwlere cirêrdı birdene diyêrdı ôğlımçın birdene tap diyêrdı filênın bir kıızı war tawāsıt êdêrdı aralārında e nene diyêrdı men ne tehirî cōrım indikî çımın dōcıldı cêdêrdiler hamama hamama cêdêrdiler kızlārı cōrêrdiler bî yence cêlırdı cêdêrdı arlārında sorāmıd âlırdılar tab’an ‘adat taķālıdeke çoc çoh çoh fark êdıptı.
 12. kıız arwad adāmı cōrmêzdı önçın bir mesel war diyer şeydı āçım perêdnî cōrdım de‘benîarwad cêdêrdı êrî yêwıne çahaz apārırdılar çuraçan çıhārdı dama bızara ‘ana fıls töçêrdiler bāşına bızere şeşçer bızere kuş bōhı diyêrdiler e he abagdıydı sorāmı cêlın yānın a cêdêrdiler birez çerezmez çüklêt apārırdılar ydıısı cünıde cêdêrdiler herkes özıne cōre öz halet māddisine cōre bşr parça altun apārırdılar kıçık yoħsa da para apārırdılar ābıydı.

Metin (AK, II)

Derleme Yeri:	Ev/ Altun Köprü
Derleme Süresi:	00:05:22
Anlatan:	Molla Abbud
Cinsiyeti:	Bay
Doğum Yeri:	Altun Köprü
Öğrenim Durumu:	İmam
Mesleği:	İmam
Medeni Durumu:	Evli
Bildiği Diller:	Arapça, Kürtçe, Türkmençe
Konu:	Altun Köprüden Eski Hatıralar

Ek Bilgiler:

Sağlığı yerinde

1. çömür koz ee allahı sêwersen çömür koz arpa buğda yüçlêrdiler burdan. Tutun tutun cêlîr ora hoşanawat yuħarıdan. Cıgara tutunu? He he cêlîrdî mênîm koçamda zılâmıydı. Nenēmî babāsi êşçiden he zılam ye'ni şey zılam ye'ni reisîl suwwākin ye'ni çeleş sürenlêrî reisî. Wula bı nêce hayātîmîş bîrdan bağdada çeleşten. O baştan da sôçêrdiler kôpârîrdılar yoldan cêlîrdiler bağdattan samaraya bêle çîğârdılar
2. hewiceden enêrdiler dıbise çöpriye. Mala 'abdullah yuħardan doşap ta cêtîrêrdiler qar diyêrdiler qar doşab bêle şey bêlêdî? Ha dağ dōşābı dağ dağ dōşābı hayātîmda bir çere cōrdım we yêdîm de çöprüde. Koz badam madam da celêrdî yuħardan? Koz hebî şey he biler cêlîrdî koz badam hasattan çömîr he çömîr de wārydı nêdî kitap telif êtsen nêdî. Bu zîkrâdı kâlsın şey men bu cün erbile geleceğîm war inşallah bu duħtor
3. cewdet yānına cellem cildi bu ayāğım sedêfî o lıp bāmı korona tuttu bir 'eybîm ayāğım da eyyî öldü birde dōndü sübħanallah ayāğım da süpħanallah duħtōrım da eyyîdî sabahtan da hecîz êttîm şey bêle bāhım se'at üçte çîhîm cêlîm bêle fehş êdîm dedî êdide yāzdım indiden birinci dōğrusu bu korana öldüktan sonra haħ ta çimseye ziyaret êdebilimiri erbilde kōrħırî bāħırî .. yo kalmādı kalmādı bes şey işte bu hestêlîğ
4. içmîzdêdî me'el esef bı hestêlîğ içmîzdêdî çêfîydî bı içmîzêdî hişte ôziye mîkeyed ol bitti, bitti cêtî o kadar mekeyed ol ôziye bıdı bu hestêlîğ içmîzdêdî daha allah şāfidi ôzi allah ta'ala êlîndêdî çimin kımatı cêlîpse çimim 'ecelî çêlîpse oda allāhın emrîdî. Malla 'abdulla ecer yo men ôlîme cêtmişîm ama 'ecel celmemişî hawala bêlêydî allah dōndêrdî sizi inen men düşmüşîm çimse hebêrî yōħıydı mennen yalguz bêle diller
5. āğırıydı sānuku āğırıydı çoħ çoħ hawalla men birşey öldü mende ne kur'an kâldı yādımda ne raqam telefonlar kâldı ezberîmde wîlle mene ne öldü diyerem allah āşķına hawala sübħanallah.

چەند تیروانینەك لەسەر بەکارهێنان و ئەو گۆرانکاریانەی كە بەسەر دەنگی \tilde{N} دێت لە شیوەزارەکانی تورکمانی

کاروان صلاح الدین شکر

بەشی تورکی، کۆلیژی زمان،

زانکۆی سەلاحەددین-هەولێر، هەولێر، هەرێمی

کوردستان، عێراق.

karwan.shukur@su.edu.krd

پوختە

لێکۆڵینەوە لەسەر شیوەزارەکان لە ناو لێکۆڵەرە ئەکادیمیەکانی زمانی تورکی لەم سەڵانەی دوایدا زیادیکردوووە لە بەشەکانی زمانی تورکیدا. لەلایەن ئەکادیمیەکانەوە چەندەها لێکۆڵینەوە لەسەر شیوەزارەکان و زاراوەکان ئەنجامدراون. ، لە ئێستادا زاراوەکانی زمانی تورکمانی لە عێراق سەرنجی توێژەران و لێکۆڵەرانی بۆلای خۆیدا ڕاکێشاوە. ئەم لێکۆڵینەوە زانستییە بەدواداچوون بۆ دەنگی \tilde{n} / دەکات کە یەکیکە لە توخمەکانی زمانی تورکی کۆن. دەنگی ئاماژەپێکراو لە زمانی فەرمی تورکیماندا لابراوە، بەلام لە شیوەزارەکانی زمانی تورکمانی عێراقی ناتوانرێت بوتەرێت ئەم دەنگە لابراوە و نەماوە، بەلام بەکارهێنانی ئەم دەنگە کەم بووەتەو. ئەم توێژینەوە زانستییە ئاماژە بەبەکارهێنانی ئەم دەنگە دەکات لە شیوەزارەکانی تورکمانی لە عێراق، وە ئەو گۆرانکاریانەی بەسەر دەنگەدا هاتوو. هەرۆهە ئێو ناوچانەش دیاری دەکات کە ئەم گۆرانکاریانەیان تێداجێبەچێکراوە لە شیوەزارەکانی زمانی تورکمانی لە عێراق.

ووشە سەرەکیەکان: شیوەزارەکانی تورکمانی عێراق، دیالێکت، شیوەزار، دەنگی لووتی \tilde{N} ، گۆرانە دەنگیەکان

Some Views on Using and those Changes have Happened to / \tilde{N} / in Turkmen Sub-Dialects

Karwan Salahalddin Shukur

Department of Turkish Language, College of Languages, Salahaddin
University-Erbil, Erbil, Kurdistan Region, Iraq

karwan.shukur@su.edu.krd

Abstract

In recent years, the study of sub-dialects has increased among Turkish language academic investigators in Turkish language departments. Numerous studies have been conducted on accents and dialects by academics. There are many investigations into Iraqi Turkmen accents, and currently, the Iraqi Turkmen dialect has attracted the attention of investigators and researchers. The current study will examine the \tilde{n} / sound, which is one of the elements of the old Turkish language. This sound has been removed from our formal Turkish language. In Iraqi Turkmen accents, it cannot be said that the mentioned sound has been removed; this element has been retaining of the old Turkish language. However, the use of this sound has been reduced. This study will demonstrate the use of this sound in Iraqi Turkmen accents and the types of changes that have occurred to it. Moreover, it will show each change that has happened to the sound and identify the areas where these changes have been applied in Iraqi Turkmen accents.

Keywords: Iraqi Turkmen dialects, language, dialect, nasal sound, phonological changes.

بعض وجهات النظر حول الاستخدام /ŋ/ في لهجات التركمانية العراقية و تلك التغييرات التي حدث فيها

كاروان صلاح الدين شكر

قسم اللغة تركي، كلية اللغات،

جامعة صلاح الدين - أربيل، أربيل، أقليم

كوردستان، العراق.

karwan.shukur@su.edu.krd

ملخص

في السنوات الأخيرة ، زادت دراسة اللهجات الفرعية بين الباحثين الأكاديميين في أقسام اللغة التركية خصوصا في مجال اللغة. و جرى العديد من الدراسات حول اللهجات من قبل الأكاديميين. وفي الوقت الحاضر هناك العديد من الدراسات و التحقيقات من قبل الباحثين في اللهجات الترمانية العراقية ، وقد جذبت اللهجة الترمانية العراقية انتباه المحققين والباحثين. وتدرس الدراسة الصوت /ŋ/ الذي يعد أحد عناصر اللغة التركية القديمة. يحتوي هذا الصوت التي تمت إزالة هذا الصوت من لغة التركية الرسمية. واما في اللهجات الترمانية العراقية ، لا يمكن القول أن الصوت المذكور قد أزيلت. بل تم الاحتفاظ بهذا العنصر باللغة التركية القديمة. ومع ذلك ، تم تقليل استخدام هذا الصوت. ستوضح هذه الدراسة استخدام هذا الصوت في اللهجات الترمانية العراقية و التغييرات التي طرأت عليه. علاوة على ذلك ، اظهر كل تغييرات و تحديد المناطق التي حدث تطبيق التغييرات بالنسبة الصوت في اللهجات الترمانية العراقية.

الكلمات المفتاحية: اللهجات الترمانية العراقية، اللغة، اللهجة، صوت الأنفي /ŋ/ ، المتغيرات الصوتية.